

KNJIGA, RAT, DOMOVINA (1995)
(Izbor)

AUTOBIOGRAFIJA

Moja je autobiografija već napisana u mojim knjigama. Nema toga pisca koji nije u svoje pjesme, novele, romane, osobito pak u nefikcijsku prozu, unio stanovite autobiografske zasade. Lirika, kao najsubjektivnija književna vrsta, nedvojbeno sadrži i ponajviše autobiografskih elemenata, ali ne u nefikcijskom smislu. Govoreći o vlastitim književnim radovima, mogao bih posvjedočiti da zgoda i doživljaja iz vlastita života ima i u mojim knjigama za djecu, i u poeziji, i u pripovjednoj prozi, i u putopisima i, naravno, u malobrojnim uspomenskim štivima, pa čak i u ponekim esejima. Međutim, sve je to iznijeto nesustavno, a uz to i pomalo preinačeno, primjereno isključivo književnim zahtjevima. Da ne bi došlo do zabune, valja ipak ponoviti i notornu činjenicu da kazivanje u ja-obliku nije uvijek autobiografske naravi, dok pričanje o nekome u trećem licu može sadržavati i određene autobiografske crte. No, bilo kako bilo, sustavnu autobiografiju ipak nisam još napisao, pa me poziv izdavačke kuće AGM nuka na to.

Kada sam se rodio, prema pričanju moje majke, krovovi su bili prekriveni snijegom. Motrila ih je iz rodilišta u Petrovoj ulici u Zagrebu. Rođen sam 9. prosinca 1939, desetak minuta prije ponoći. Tako sam ušao u mračan i hladan svijet.

Otac mi je bio pravnik, sudac, kao i njegov otac, Slavko Viktor Horvatić, koji je bio predsjednik Stola sedmorice u Sarajevu baš u vrijeme kada su srpski teroristi umorili Franju Ferdinanda i njegovu trudnu suprugu da bi ostvarili svoje imperijalne ciljeve. Zna se da im je smetala prestolonasljednikova koncepcija federalističkoga preustrojstva Monarhije, u ko-

joj bi Trojedinica postala možda i Četverojednicom te trećim, ravnopravnim čimbenikom u državi. Djed mi je, nešto prije svoje smrti, kada sam imao petnaestak godina, pričao da su atentatori, nakon umorstva, poslali u Beograd brzojav sljedećeg sadržaja: "Oba konja prodana". Posebno mi je naglasio, i to nekoliko puta, neka to nikada ne zaboravim. I upamtio sam to, nisam zaboravio. Mnogo kasnije zapitkivao sam one koji su istraživali pismohrane u svezi sa spomenutim atentatom, i općenito s tim razdobljem, jesu li ikada naišli na taj brzojav. Očito je bio brižljivo uklonjen, možda i uništen, jer nikada nisu ni čuli za nj. A znam da moj djed nije to izmislio. Djed mi je često pričao o svom životu, i sada mi je zaista žao da sam mnogo toga zaboravio. Za razliku od mene, koji sam tada u školi s mukom prevodio Cicerona i Tacita, u čemu danas vjerojatno ne bih nikako uspio, moj djed je i u svojim devedesetim godinama mogao govoriti latinski. Drugoga djeda, oca moje majke, nisam poznavao. Umro je pet godina prije moga rođenja. Imam sačuvane novinske nekrologe prigodom njegove smrti. Zvao se Stjepan Matica, bio je poznati zagrebački učitelj, jedan od onih prosvjetnih djelatnika koji su stvarali hrvatsku svijest ne samo u svojih učenika. Bio je podrijetlom iz Ivanić-Grada, a djed s očeve strane iz Petrovaradina. Nisam poznavao ni očevu majku, Mariu rođ. Sova, jer umrla je kad je mojem ocu bilo petnaestak godina. Moja druga baka, Lujza Matica rođ. Thomas, obilježila je moje djetinjstvo svojim pričama. Moja mlada sestra, Mirjana (udata Mitrović, danas viša bibliotekarica u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci) i ja provodili smo sate i sate uz nju, to više što je stanovala u stanu do našega, na istom katu u Rakovčevoj ulici 3, zajedno sa svojim neoženjenim sinom Vlatkom i neudatom kćeri Štefom. Mogao bih nizati pojedinosti i o daljim precima, neke njihove dokumente čuva moja sestra, neke čuvam ja, neki su u drugih potomaka, ali nastojim odoljeti kušnji da pišem više o precima nego o sebi. Iako, i oni govore o meni: čovjek je samo karika u lancu predaka i potomaka. Kada se zagledam u rodoslovno stablo obitelji Swietezky-Czernczicz od XVII. stoljeća nadalje, iz koje je baka moga oca, moja prabaka grofica Josipa, kada se zagledam u

klasicističko-romantički portret moga šukundjeda iz te obitelji, nepoleonskoga časnika, uvijek se pitam kako će to stablo i tu sliku vidjeti moji potomci. I kako će vidjeti mene.

Prva moja sjećanja vežu se uz uzbune, zavijanje sirena, silaske u podrum, uz priče u skloništu o Crncima koji nas bombardiraju. Ubrzo nakon prvih bombardiranja Zagreba otišli smo u Borčec, na obiteljski posjed, i živjeli smo tamo oko pola godine. Otac i ujak odlazili su svakodnevno na posao u Zagreb, u sud i banku, Samoborcem iz Stenjevca, a baka, mama i teta poslovale su po kući i oko nje. Sjećam se vrta s povrćem, imali smo i piliće i kuniće, a mlijeko, vrhnje, sir, jaja donosili su nam iz sela ili smo pak išli po njih. Nije to bio samo bijeg pred bombardiranjem nego i odlazak za hranom. Baka ili mama svakodnevno su pekale kruh, a sjećam se da je mama pravila i sapun. Sestra i ja trčkarali smo oko kuće i po vinogradu, igrali se sa seoskom djecom koja su dolazila k nama, posebno s Božekom, sinom našega vincilira, koji je stanovao u kućici uz našu kuću. Samo nismo smjeli sami ići do bare, jame iskopane u laporu, pune kišnice, jer oko nje je kadikad bilo opasnih zmijsa, ridovka i poskoka. Dočekivao bih tatu i uju na lesi kad su se vraćali s posla, a poslijepodne ili predvečer išao bih s njima po vodu na seoski zdenac ili pak nekamo u selo. Još uvijek pamtim neke posve nevažne pojedinosti, kao kad sam ujaku u vrtu "pomagao" obrezivati voćke, pa sam za doručak kušao i češnjak; ili kad sam s tatom išao vlakom u Podsused, a padala je kiša, i kumice su u vlaku opipavale moju vestu i govorile kako je to fina vuna. Sjećam se i seoskoga mlina, podno naše kuće, i njemačkih oficira koji su mijenjali čokoladu za vino iz našega vinograda. Nije mi to bila prva čokolada, ali je prva koje se sjećam, kao što su i prve naranče kojih se sjećam one s početka pedesetih godina, kada sam već pošao u gimnaziju. Sjećam se i reflektorskih svjetala koja su na noćnom nebu tragala za neprijateljskim, savezničkim zrakoplovima.

Nedugo po našem povratku u Zagreb (a pješačili smo tada od Samoborskog kolodvora do našega stana u Rakovčevoj, jer tramvaji tko zna radi čega nisu vozili), u Zagreb su ušli partizani. Najveće su se borbe vodile baš u našoj blizini, oko

Kvaternikova trga. Na početku Vlaške bila je radiostanica, a u zgradi gradskoga kupališta na Kvaternikovu trgu (gdje je danas Croatia banka) i u tvornici Lipa Mill utaborili su se oni Nijemci koji se nisu stigli pravodobno povući. Mama i ujo navukli su ormare na prozore, da ne zaluta koji metak. Vidio sam partizane s bakinih prozora koji su gledali na Rakovčevu, Heinzelovu i Martićevu. Nisu nimalo nalikovali onima koje sam kasnije godinama gledao u dokumentarnim filmovima i na fotografijama o “oslobađanju” Zagreba. Bili su odrpani, različito odjeveni, nimalo nalik na vojnike, kao što su to bili ustaše ili Nijemci. Pucali su i urlali. Povukli smo se u malu služinsku sobicu, s prozorom na dvorište. (Ne znam gdje je tada bila naša služavka Ruža, izbjeglica iz Hercegovine, sirota djevojka koju je moja majka učila čitati i pisati i gledati na sat.) I tamo, u tu dvorišnu sobicu, dopirali su strahovita pucnjava i urlanje partizana. Mislim da nikad neću zaboraviti to popodne i tu večer, tu pucnjavu koja mi je ledila krv, i ono urlanje, one neartikulirane glasove kojih sam se bojao više nego zaglušnih detonacija. Bilo je to nešto neljudsko, a potjecalo je od ljudi. Mislim da sam se upravo toga najviše bojao.

Tata se nije htio povući s vojskom, nego se sklonio u Borčec. Vratio se Zagreb nekoliko dana po ulasku partizana, vjerujući da se sve sredilo, da je prošao nalet bezakonja. Pravnik, odgojen u pravničkoj obitelji (pravnik mu je bio otac, pravnici su mu bili i ujaci i stričevi), vjerovao je u pravo. Držim da nije mogao ni zamisliti razmjere balkanskoga bezakonja i bespravlja, iako je s njim već imao iskustva. Čuvam ćirilični spis upućen “gosp. Horvatić Viktoru, sudiji okružnog suda, Gospić”, u kojem mu se priopćava da je “Ukazom Njegova Veličanstva Kralja od 30. januara 1934. ... penzionisan”. (Bilo mu je tada četrdeset godina.) Njegovo još predratno antijugoslavenstvo, o kojem piše Fran Binički u knjizi *Moje tamnovanje* (Zagreb, 1941), stajalo ga je glave koliko i sudačka služba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ništa mu nije pomoglo što je bio “vrlo blag i human čovjek”, “susretljiv”, što je “postupao najkorektnije” i “nastojao pomoći svakom optuženom” te što je “svaki zatvorenik bio sretan kada je saznao da će mu suditi sudac Horvatić

Viktor”, kako pišu u svojim izjavama u prilog molbi za pomilovanje oni koje je sudio za vrijeme NDH-a, mahom partizani. (U istom smislu piše o mom ocu i Zvonimir Komarica u knjizi *Do smrti i nazad u Hrvatskoj*, Zagreb, 1990.) I moj je djed vjerovao u pravo, pa se obratio “pravniku” Jakovu Blaževiću radi pomilovanja svoga sina, no taj ga je izvrijeđao i izbacio iz kancelarije.

Kada je moja majka skupljala izjave boraca, propješačio sam s njome svu zagrebačku periferiju, upoznao potleušice čudnovata vonja i gotovo bez pokušaja na Trnju, Trešnjevki, u Savskoj i oko Save, na Peščenici, gdje su tada još stanovali borci. Mojoj su majci spremno potpisivali nekakve papire i povjerljivo su šaputali da će opet u šumu. Mama je provodila dane i dane pred logorima na Kanalu i Maksimiru, pred zatvorom u Novoj Vesi, putovala je u Beograd, gdje se odlučivalo o hrvatskim životima. Odlazili smo katkad sestra i ja s majkom pred logor na Kanalu, ondje gdje je danas Autobusni kolodvor, ne bismo li ugledali tatu. Nisam ga uspio zapaziti u onoj gomili zatočenika iza žice. Vidio sam ga zadnji puta 25. svibnja 1945, kada je uhapšen u našem stanu. (A poslije su htjeli da mi taj datum bude blagdanom!) I kada se mama jednog kišnog dana vratila doma ridajući, s punom košarom hrane, nepredanom, intuitivno sam shvatio da ga nikada više neću vidjeti. (A godinama sam još maštao o njegovu povratku.) Nismo dobili nikakvu obavijest o smrti, on je jednostavno “nestao”, kako se tada eufemistički govorilo. Moj ujak Vlatko Matica uspio je nabaviti prijepis obavijesti Vojnoga suda Komande zagrebačkog vojnog područja Gradskom narodnom odboru (Upravnom odjelu), po kojem je “presuđen... Horvatić Viktor... zbog djela rat. zloč. i nar. nepr. na kaznu smrti streljanjem, trajan gubitak svih političkih i građanskih prava, te na konfiskaciju imovine... Kazna je izvršena 15. XI. 1945. god.”. Pretpostavljam da je bilo prilično teško i riskantno doći do toga spisa koji čuvam u ujakovu prijepisu.

Dobro se sjećam popisivanja stvari u našem stanu radi konfiskacije imovine i sudske rasprave radi konfiskacije. Moja je baka srećom sačuvala sve račune za “auštafirung” svo-

joj kćeri, mojoj majci, a njezina imovina nije podlijegala konfiskaciji. Međutim, podosta su toga kupili i moji roditelji u vrijeme svoga sedmogodišnjega braka, a bez toga smo mogli ostati. Iznenadio sam se kada sam u sudnici na Zrinjevcu ugledao brojne rođake i rođakinje, mamine prijateljice, tatine prijatelje i još mnoge koji su mi bili poznati, ali nisam znao kamo pripadaju. Bilo je to kao na kakvoj obiteljskoj svečanosti, samo su svi bili zabrinuti, a mama je stalno plakala. Posjeli su sestru i mene u prvi red, uz mamu, i dali su nam papire i olovke da crtamo. Ne sjećam se više što sam crtao, sjećam se samo da su svi ti rođaci i znanci izlazili pred suca i nešto govorili. Mnogo kasnije razjasnilo mi se da su svi oni bili svjedoci te da su na sebe preuzeli ulogu darovatelja: za svaku stvar, koja je podlijegala konfiskaciji, majka je pronašla nekoga tko je svjedočio da joj je upravo nju darovao za imendan, vjenčanje i sl. U pojedinim slučajevima bilo je to istinito. Međutim, u cijelosti je to bila zaista dobro režirana predstava, pa sud i GUND (Gradska uprava narodnih dobara) nisu dobili ništa. Čuvam još "popis stvari u predmetu konfiskacije okrivljenog Horvatić Viktora". Tu je popisano sve što smo imali i što su nam htjeli otet: od pokućstva do dječjih gaćica! Majka je, očekujući konfiskaciju, uspjela nešto i sakriti kod rođaka: radioaparata, bez kojeg bismo sigurno ostali, jer su ga i "oslobodioci" trebali, i očeva odijela, koja bi im isto tako dobro došla. Nosio sam ih, nešto prekrojena, u gimnaziji i za vrijeme studija.

Kada je tata "nestao", moja se majka (Draga rođ. Matica) suočila s teretom briga. Prehranjivala nas je svojom malom mirovinom (penzionirana je zbog bolesti kao gradska učiteljica za vrijeme rata) i borila se svim silama da nam sačuva stan. Na nj su bacili oko poneki "zaslužni drugovi", pa je trebalo i živaca i umještosti da bi im se pariralo: zahvaljujući vezama u Gradskom stambenom odsjeku, gdje je radio suprug majčine daljnje rođake, zahvaljujući intervencijama ponekih boraca koje je otac spasio, nisu nas "hitili u podrum". Uspjeli su ipak spasiti nam krov nad glavom, kada nam nisu uspjeli spasiti oca. Ta majčina borba za stan trajala je godinama. Naučila nas je da nikome ne otvaramo vrata kad je nema kući, ne toli-

ko radi klasičnih tatova, koliko radi ovih novih, koji bi, ušavši u stan, lako izbacili udovicu “ratnog zločinca” i njegovu djecu. Čim bi majka otišla u crkvu, na “plac”, ili bilo kamo, na vratima bi zazvonio jedan “zaslužni drug”, koji je vrebao na njezin odlazak. Pritajeni, šćućureni jedno uz drugo, seka i ja slušali bi dugu, ustrajnu zvonjavu, ne usuđujući se ni glasno disati. Vuk i dva kozlića! U svemu je mojoj majci pomogao njezin brat, moj ujo Vlatko, pa tako i u toj borbi za stan, koja je prestala negdje početkom ili sredinom 50-ih godina. Koliko joj je pomogao, shvatio sam tek kad je umro, listajući njegove spise: zanimanjem bankovni prokurist, bio je neobično pedantan, pa je redovito bilježio svote koje je davao za našu odjeću i obuću. U onim poslijeratnim godinama, kada je bio degradiran s položaja bankovnoga prokurista, nisu ni njemu cvale ruže. Mislim da je silno utjecao na moj odgoj. Otvorenih usta i otvorene duše slušao sam njegove doživljaje iz Rusije, gdje je kao mladi zastavnik 25. domobranske bio teško ranjen i zarobljen, te ne dopustivši da mu amputiraju ruku, napokon razmijenjen po Božiću 1917. U Jekaterinoslavu se strastveno zaljubio u rusku bolničarku, koju je osobno tražio nakon deset godina i među ruskim emigrantima u Parizu (zajedno s mojom majkom), no nikada je nije našao. Kada sam 1965. putovao u SSSR na mjesec dana, dao mi je njezinu adresu u Dnjepropetrovsku, negdašnjem Jekaterinoslavu, da se raspitam o njoj, ako me tamo put nanese. Nikad se nije ženio, ali nije postao ni čudak. Volio je društvo, pa bi se na njegovu imendanu obično skupili “krigskameradi” iz Rusije. Kada sam već bio gimnazijalac, posuđivao sam iz njegove biblioteke, uz ostalo, i Binozina izdanja Krležę, što je u starih domobranaca izazivalo gotovo sažaljenje: – “Sinek, Krleža – s naglaskom na drugom slogu! – je morti dobar pisac, ali je prasec!” Bili su suglasni da su svi oni postupci Krležinih oficira prema “bogim mužima” njegovi vlastiti sadistički postupci i zaklinjali su se da nitko od njih nije “svoje dečke tak muštral”. Poznavajući ih, nisam imao razloga da im ne vjerujem.

Moj ujak nije mojoj majci pomogao jedinu u traganju za krajem očeve sudbine. Kolale su tad glasine da neki “narodni

neprijatelji” i “ratni zločinci” (a moj je otac bio i jedno i drugo) nisu strijeljani, nego da su odvedeni u srbijanske rudnike ili u Sibir. Majka je, često sa sestrom i sa mnom, obilazila sve od kojih se nadala saznati bilo što o skupini u kojoj je odveden s Kanala. Bila je to grupa patera Müllera, isusovca, poznatog zagrebačkog propovjednika, osobito omiljenoga među planinarima, jer je svake nedjelje propovijedao u Majci Božjoj Sljemenskoj.

Zajedno s mamom obilazili smo i samostane, ali umjesto ikakve informacije dobili bismo još jedan blagoslov. Tada sam s majkom gotovo svakodnevno išao u crkvu Majke Božje Lurdske u Zvonimirovoj ulici. Ta neugledna, niska ciglena crkva, opasana naherenim drvenim plotom, do koje se silazilo blatnom strminom, bila je za mene tada nešto poput betlehemske špilje-staje: izvana ruglo, iznutra čudo. U bljedilu i siromaštvu onih godina, njezina nutrina – sa svjetlucavim uresima, s gorućim svijećama, s opojnim mirisom tamjana, s mirisom ljiljana u danima svibanjskih pobožnosti (“majandahta”) ili borovine u božićnim danima, u vrijeme kada su se borovi krišom prodavali po kućnim vežama – doimala me se kao raskošna rajska dolina u kojoj odzvanjaju andeoski glasovi. I naučio sam čitati iz molitvenika mojeg prvog vjeroučitelja fra Joze Viskovića, koji je uskoro osuđen na dugogodišnju robiju, zajedno još s nekolicinom fratara iz Zvonimirove, dok su dvojica strijeljani. Bilo je to 1947.

Poslije rata upoznao sam rodbinu izvan Zagreba, s kojima se zbog rata nismo vidali. Zapamtio sam osobito jedan bakin imendan, valjda je to bilo u lipnju 1946, na koji su iz Peščenice kod Siska doputovali teta Ivka, sestra moje majke, i njezin suprug Oto Kratković, oboje učitelji. Stric Oto, kako smo ga zvali, pričao je čitavo poslijepodne dogodovštine iz rata. Duboko su mi se usjekle u pamćenje pojedine zgode, pa sam ga kasnije, već u mladenačkim godinama, nukao da mi ih opet ispriča. Na temelju njegovih doživljaja napisao sam 1972. novelu *Vruća listopadska noć*, koja je 1974. objavljena u časopisu “Encyclopaedia moderna” i trajno zabranjena odlukom Vijeća Okružnoga suda u Zagrebu. VUS je tada pisao da je to “kristalno

jasan pokušaj rehabilitiranja zloglasnoga ustaštva". O tome sam, uostalom, već pisao u članku *Priča o jednoj priči*, koji sam objavio i u knjizi *Zemlja, jezik, tisak* (Zagreb, 1990), pa to ne kanim ponavljati, nego radije spominjem ljetovanje kod te-te Ivke i strica Ote u Peščenici, na selu, gdje bih u tjedan-dva nadoknadio svu zagrebačku oskudicu obiljem mlijeka i mesa. U njihovoj šupi stajali su prašnjavi fijakeri, jer nisu više držali konje, ali su još uvijek imali kravu, svinje i jednog pauna, koji je svake večeri letio s kućne verande na visoku jelu, u čijem je granju noćivao. Jednom smo ljetovali i u Kuljevčici kod Ivanca, kod majčinih sestrična, također učiteljica. Tamo sam svakodnevno čitao izvješća s procesa Kavran–Miloš, i to kriomice, jer su mi već jednom oteli novine primijetivši da to čitam. Bilo je to dakle u kolovozu 1948. Poslije sam ljetovao u tzv. dječjim kolonijama u Medulinu, Baškoj i drugdje. Prilikom moga prvoga putovanja na more 1949. zbila se u Sv. Petru u Šumi teška željeznička nesreća, u kojoj je mnogo zagrebačkih dječaka poginulo. O tome se tada uopće nije pisalo, jer u socijalizmu nema nesreća, a ja sam tek u kolovozu 1993. napisao o njoj nekoliko redaka u "Vjesniku", unutar moga dnevnika.

U pučku školu, u Harambašićevu ulicu, pošao sam 1946. Oboljevši od šarlaha nedugo nakon početka nastave, odležao sam nekoliko tjedana u bolnici na Zelenom brijegu. U školu sam opet pošao tek uoči polugodišta, jer nisam imao cipele, a vani je bio dubok snijeg. Prošao sam ipak s odličnim uspjehom. Načelnik razreda bio je Miljenko Frajtić, koji se vratio iz partizana, pa ga je i učitelj posebno pazio. Znao je sve partizanske pjesme, koje smo mi tek učili, bolje i od učitelja. Na jednom rođendanu kod njega bio je i neki čovjek sa staklenim okom. Ne znam kako sam se našao pokraj njega, samo znam da mu je Miljenkov tata, pokazavši na mene, rekao: "I njegovog su oca..." Taj čovjek me je podigao u krilo i pogladio. Premirao sam u tom trenutku od straha, unatoč njegovoj blagosti. Mnogo, mnogo kasnije, kada sam čitao Milatovićevu knjigu o Hebrangu i o njegovoj desnoj ruci Vladimiru Frajtiću, shvatio sam tko je bio taj čovjek. Tada nisam ni riječi progovorio, jer naučili su me da šutim, pogotovo kad se govori o tati. Naučili

su me da ono što se govori kod kuće nigdje ne kazujem. Iako su i mama, i baka, i ujo preda mnom posve otvoreno govorili sve o “črlenima” i o “Vlahima”, ipak bi katkad, najednom, usred takvog razgovora, progovorili njemački. Ipak nisu imali potpuno pouzdanje u mene. To me je ogorčavalo, ali danas to razumijem, pogotovo kad se sjetim da sam jednom dobio od mame batina jer sam na nekom papiriću nadrljao da Titu i njegove generale treba objesiti.

To vrijeme nas je prisiljavalo na dvostrukost, na licemjerje, na kameleonstvo. Išao sam redovito na vjeronauk, bio sam vrlo pobožan (što danas nisam, iako nisam ateist), mrzio sam režim, a na školskim priredbama gorljivo sam recitirao pjesmuljke o drugu Titi, o drugu Staljinu, o pionirskoj “samoinicijativi”, štoviše, recitirao sam to i na priredbama za partizanske ranjenike, koji su se još liječili u zagrebačkim bolnicama, a bio sam i načelnik Štaba pionirskoga odreda naše škole. Paradoksalno je da su sve to bili politički poeni za našu obitelj, jednako kao i majčino kuhanje UNRRA-ina mlijeka u prahu za djecu u prostorijama Uličnoga odbora, te da je sve to utjecalo i na naše pravo na stan! Uglavnom, slovio sam za pravog Titova pionira. Kontrolirao sam se u svakoj prilici, pa me je zato jednom zgrozila nepromišljenost moga ujaka. Vraćali smo se nas dvojica iz Borčeca, iz vinograda, i iz tramvaja, na Črnomercu, ugledali smo kolonu luksuznih automobila s registarskom tablicom C (S, Srbija). Moj ujo Vlatko, blago vinjen, glasno je to prokomentirao: “Proklete Srbende, gle kak se vozikaju po Zagrebu!” Gurnuo sam ga nogom, kao što su mene kadikad gurali da zašutim, i ugledao sam njegovo pomalo začuđeno lice. Moglo mi je tada biti desetak godina. Znao sam tada već mnogo toga što zapravo nisam smio znati; naprimjer, znao sam i to da su kod bake i uje, u našem susjedstvu, neposredno nakon rata prespavali neki “naši ljudi” koji su bili u bijegu, kao što su za vrijeme rata prenoćivali kod njih i neki Židovi, primjerice, šofer ujina prijatelja, zagrebačkoga tvorničara Ive Lončara; potonji je, uzgred rečeno, poslije rata kao robijaš sijao rižu na Lonjskom polju.

U to sam vrijeme znao već ponešto i o umorstvu Stjepana Radića, o tome kako je moja majka bježala pred žandari-
ma prilikom demonstracija povodom ubojstva u beogradskoj
Skupštini, pa ponešto i o umirovljenju moga oca za stare Ju-
goslavije, a ujak mi je pak pričao kako su u Odesi, kada je bio
u ruskom zarobljeništvu, zlostavljali one, među kojima je i on
bio, koji nisu htjeli u jugoslavenske dobrovoljce. Naime, naj-
prije su pristali da pođu, ali kada su ih počeli upisivati kao “Sr-
be katoličke vere”, većina ih je odlučila ostati u zarobljeništvu.
Tada sam nekako intuitivno počeo shvaćati da su nam Srbi
veći neprijatelji od komunizma te da je komunizam zapravo
samo krinka za velikosrblje. Danas sam o tome potpuno osvje-
dočen: riješili smo se uglavnom komunizma, ali ne i srpskoga
terora. Moje hrvatstvo pothranjivali su u to vrijeme brojni po-
vijesni romani Milutina Mayera, Velimira Deželića, Augusta
Šenoe, Eugena Kumičića i drugih pisaca, koje sam naprosto
gutao.

Ljubav prema knjizi usadila je u mene moja majka: čita-
la nam je, sestri i meni, najprije slikovnice, potom bajke i op-
ćenito knjige za djecu (i *Heidi* i *Priče iz davnine*), dok još ni-
smo znali čitati. Naša dječja knjižnica sadržavala je pedesetak
knjiga, možda i više. Majka nam je čitala gotovo svake večeri,
ležeći u svom krevetu, a mi smo ležali u svojim posteljama i
pozorno slušali. Oboje smo plakali kao ljute godine kada nam
je čitala *Quo vadis?*, *Tarasa Buljbu*, *Šenoina Vladimira*. Ne-
ke su knjige bile iz naše obiteljske biblioteke, neke smo posu-
đivali od rodbine i prijatelja. Kasnije, kao gimnazijalac, pro-
nalazio sam u bibliotekama mojih ujaka mnoga međuratna i
ratna izdanja kojih nije bilo u javnim knjižnicama, te sam se
tako upoznao sa svim tabu-temama, od problematike hrvat-
sko-srpskih odnosa do sovjetskoga terora. U knjižnici moga
drugoga ujaka, Zvonimira Matice, gradskoga senatora u mi-
ru, otkrio sam komplete “Savremenika”, “Književnika”, “Hr-
vatske revije” i čitao ih sunčajući se na terasi njegove kuće u
Petrovoj ulici, koju je projektirao Planić, kao i kuću moga stri-
ca Mirka, praškoga studenta, inženjera kemije, u Gregorijan-
čevoj ulici. Moj otac, progonjenik i prisilni umirovljenik, nije

mogao, naravno, podignuti kuću, a niti smo imali umjetnine kakve su posjedovali moj netom spomenuti ujak i stric: skulpture Kršinića, Augustinčića, Čusa, grafike Renarićeve, slike Ivekovića, Ferde Kovačevića, Marka Rašice, Naste Rojc itd. "Narodna vlast" bacila je oko na imovinu i jednoga i drugoga; postupak da se do nje dođe bio je vrlo jednostavan: najprije bi se posjednika optužilo za bilo što, a potom osudilo na robiju i konfisciralo mu imovinu. I moj stric Mirko i moj ujo Zvonko prošli su zatvore "narodne vlasti", ali joj ipak nije uspjelo da ih liši imovine. S umjetninama, kakve sam viđao u njihovim kućama, susretao sam se i u slikara Petra Pappa i njegove supruge Ane Papp Jerković, također akademske slikarice, koji su stanovali na katu iznad nas. Osim mnoštva vlastitih slika imali su i djela drugih autora. Posuđivao sam od njih monografije Cézannea, Vlamincka, Chagalla, ali i knjige lirike, bez koje u višim razredima gimnazije, tako reći, nisam mogao živjeti. Obožavao sam Vidrića, potom Ujevića, pa A. B. Šimića. (Od stranih sam pjesnika uvijek volio Puškina i Baudelairea.) Danas su mi Vidrić i A. B. Šimić znatno bliži od ljeporjekog baroknog erudita Ujevića, kao što su mi Gjalski ili Nehajev bliži od Krležina ekspresionističkog baroka. O likovnoj umjetnosti puno sam naučio i od Hüge Mondecara, našeg podstanara, violista u Zagrebačkoj filharmoniji, kasnije mog vjenčanog kuma, koji je i sam bio slikar.

U višim razredima gimnazije bio sam loš đak, vrlo loš. Nisam nikada ponavljao godinu, ali sam imao popravke iz grčkoga; matematike i fizike. Pubertetski tvrdoglavo odbijao sam sve što me nije zanimalo. Grčki sam zavolio tek u osmom razredu gimnazije, kada smo čitali Alkmana, Ibika, Alkeja, Sapfu, Kalistrata i druge pjesnike. Možda je tome pridonio i susret s Heladom, na maturalnom putovanju u jesen 1957. Matematika me je odbijala svojom apstraktnošću, tako sam je doživljavao, fizika pak svojom primjenjivošću u tehnici, koja mi je uvijek bila posve strana. Mislim da sam prema potonjoj, raščlanjujem to danas, nesvjesno stvorio obrambeni bedem zbog toga što mi je financijski bila nedostupna. Sa zavišću sam u ranom djetinjstvu, još za vrijeme rata, sjedeći u udobnom

automobilu, promatrao moga vršnjaka Emira, sina očeva prijatelja, ministra vanjskih poslova Mehmeda Alajbegovića, kako “šofira”. Bio sam zavidan i njemu i drugoj djeci na raznim mehaničkim igračkama, dok sam ja imao, uz niz drvenih i plišanih igračaka, samo mali vlak sa crvenom lokomotivom za navijanje. Poslije rata igračke su mi se prorijedile, umjesto da se njihov broj poveća. Ni o kakvim tehničkim igračkama nisam mogao ni sanjati, pa sam se svjesno počeo kloniti svega tehničkoga. (Ipak sam namjeravao kupiti automobil, dobivši 1969. Nagradu SKOJ-a za mlade pisce i Nagradu “Grigor Vitez”, no onda je došla 1971. s Karađorđevim te sam idućih godina svu ušteđevinu pojeo, pa tako nikada nisam naučio voziti.) Preostali su mi u tim dječaćkim danima samo nogomet na ulici i, kada sam već bio veći, na maksimirskim livadama te čitanje. Poslije je, u višim razredima gimnazije, prevagnulo čitanje i pisanje. Pisao sam nešto i u pučkoj školi, no ponovno sam počeo pisati u sedmom razredu gimnazije. Neke od tih prvih, gimnazijskih pjesama, objavio sam u zbirci *Groznica* (1960), a jednu od njih uvrstio sam i u *Izabrane pjesme* (1988). Nije me pisanje odvlačilo od škole, nego danonoćne pubertetske diskusije o umjetnosti, šetnje i skitanje po zagrebačkoj periferiji, od savskih nasipa do Jurjevskoga groblja, Mirogoja, Ksavera i Cmroka, beskonačne sjedeljke u Faniki (današnja Taverna u Ćirilometodskoj ulici), i u Klubu omladine na tadašnjem Trgu Republike br. 10, kod pojedinih prijatelja, kod Nikice Petraka, danas književnika, Želimira Košćevića, danas povjesnika umjetnosti i drugih. Jezgru našeg društvanca, uz već spomenute, tvorili su pokojni Milan Mikac, koji je namjeravao postati slikarem, a diplomirao je povijest umjetnosti, Hrvoje Davidovski, danas arhitekt, koji je pisao vrlo talentirano, Vladimir Marković, danas sveučilišni profesor na Katedri povijesti umjetnosti, koji je također želio biti slikar, pa Albert Goldstein, danas književnik, Krešimir Repinc, danas povjesničar umjetnosti i Igor Baranović, koji nam se jedini nije pridružio na fakultetu, jer je upisao pravo. (Posljednji puta posjetio sam ga 1982, dan uoči suđenja Vladi Gotovcu, koje je on vodio. Nije htio pristati na razgovor o toj temi; ipak sam ga nekako uvukao u razgo-

vor o tome i odmah mu oborio neke “podatke” i neka predujerenja: primjerice, SUP mu je dao podatak da je Vladin otac likvidiran kao ustaša 1945, a on je umro koju godinu prije toga suđenja; tvrdio je da Gotovac negira postojanje 25 posto stanovništva Hrvatske, a to su Srbi, što nije bilo teško oboriti ni s obzirom na Gotovčeve stavove, ni s obzirom na brojku. Držim da su ti i drugi moji argumenti donekle utjecali na presudu i s tim u svezi na činjenicu da mu nije više povjeren nijedan politički proces. Ipak, sve do presude pomalo sam strahovao da ne budem optužen radi pritiska na sud.) Najbolji prijatelji u školi, u razredu, bili su mi Miroslav Soukup, danas inženjer elektrotehnike, i Zoran Majcen, koji već tridesetak godina živi u Kanadi kao vrlo cijenjen stručnjak, inženjer šumarstva. S potonjim sam vodio brojne političke debate, slažući se zapravo u svemu. Zajedno smo se suprotstavili 1956. na nekom satu razredne nastave službenom tumačenju Mađarske revolucije (ili, prema službenom nazivu, Kontrarevolucije), zajedno smo bili optuženi, više on nego ja, za šovinizam, jer smo se suprotstavili jednom suučniku, koji je pljuvao po Maretićevu prijevodu Homera, a uzvisivao Papakostopulosov prozni prijevod *Odiseje*, koji je pljuvao po Krleži, a veličao Stankovića, koji je, iako rođeni Zagrepčanin i kajkavac, s mržnjom omalovažavao sve hrvatsko. Nama nije bilo ni na kraj pameti da se zbog toga kome žalimo jer smo znali da nemamo kome (ionako sam već bio ukoren što sam na Božić došao u školu svečano odjeven u novo Varteksovo odijelo, puno “špranja”, ivera), ali on se zato, čim smo mu uzvratili, potužio na nas razrednici – da ga napadamo jer je, jadnik, Srbin. Kada je Zoran Majcen kao bruoš 1959. uhićen i osuđen na godinu dana robije radi hrvatskoga nacionalizma, policija se i u školi propitala o njemu, pa je dobila podatke i o njegovu gimnazijskom “šovinizmu”. Vjerojatno i o mojem.

Upisavši studij komparativne književnosti i povijesti umjetnosti u jesen 1958, napokon sam došao na svoje: nisam morao učiti ono što me ne zanima, nisam morao svakodnevno učiti, nisam morao svakodnevno na predavanja i vježbe itd. Gimnazijska stega me je sputavala i kršio sam je gdje god sam

mogao. Ali to ne znači da sam bio nediscipliniran, razuzdan; naprotiv, nametnuo sam si vlastitu stegu, po svojoj mjeri. Diplomirao sam u roku, nakon četiri godine studija, iako sam tih godina bio neprestano u društvu s tadašnjim mladim piscima i slikarima, danas mahom poznatih imena, i iako sam više vremena posvećivao pisanju i tekućoj književnosti, te likovnim zbivanjima, nego studiju. Uoči treće godine studija objavio sam potkraj ljeta 1960. u vlastitoj nakladi zbirku pjesama *Groznica* u 200 primjeraka. Tekst je tiskan u Školskoj zadruzi Jordanovac, a korice u Sitotisku Studentskoga centra, jednoj od tada malobrojnih serigrafijskih radionica u Zagrebu. Naslovnu stranicu izradio je Tomislav Radić, moj prijatelj i kolega na godini, danas kazališni i filmski redatelj. S obzirom da nas je desetak-petnaestak kolega s povijesti umjetnosti povremeno radilo u Sitotisku SC-a, korice smo otisnuli sami. I sami smo ih zaljepili s pomoću stolarskoga ljepila, koje je donijela kolegica Grozdana Kavran, kasnije moja supruga. Po izlasku knjige otputovao sam sa studentskom ekskurzijom pod vodstvom profesora Grge Gamulina u Pariz i Veneciju. Nisam, naravno, zaboravljao na knjigu, koju sam razaslao kritičarima uoči puta, ali ipak su me prvenstveno zaokupljala lutanja Parizom i Gamulinova predavanja našoj skupini u pariškim muzejima i na ulicama, pred arhitektonskim dostignućima. Na kolodvoru u Zagrebu, nakon petnaestak dana, dočeka me je Žiro, već spomenuti Tomislav Radić, i donio mi izreske iz novina: pokojni Antun Šoljan, kojega su nazivali “glavosječom pjesnika”, “grobarem poezije” i slično, jer je redovno pisao negativne kritike, napisao je u “Telegramu” mali panegirik, dok su beogradske “Književne novine” donijele bilješku (ime autora sam zaboravio), u kojoj je *Groznica* proglašena posve bezvrijednim knjižuljkom. U tisku se dignula prašina oko toga kako je moguće istoga dana pisati o istoj knjizi tako potpuno oprečno. Javljali su se kritičari, čitatelji, pa čak i stari pisac za djecu Josip Pavičić, čije sam *Poletarce* čitao u djetinjstvu. Tako sam ušao u hrvatsku književnost.

Prilično sam se prestrašio kada sam dobio sudski poziv zbog *Groznice* jer bio sam svjestan što sam napisao. Međutim,

prekršio sam zakon tek utoliko što nisam naveo izdavača, tj. da je knjiga tiskana u vlastitoj nakladi. O knjizi se i dalje pisalo i govorilo. Bila je doista iznenađenje, jer prije nje sam objavio samo dvije pjesme, jednu u *Zborniku Klasične gimnazije* i jednu u "Književnoj tribini". Zapitkivali su me pripremam li novu knjigu, no ja nisam pisao ništa jer sam držao da sam već rekao "sve". Nisam ni pomišljao da ću u idućih tridesetak godina objaviti četrdesetak knjiga i knjižica. Ipak, bio sam prisiljen, iznutra, iz sebe prisiljen pisati i dalje. U proljeće 1961. započeo sam ciklus pjesama, koji je rezultirao zbirkom *Zla vojna*. Godine 1962. počeo sam u "Telegramu" pisati likovne kritike, napisao sam te godine i prve svoje putopise, i tako sam postao književnikom. Te godine, 1962, primljen sam i u Društvo književnika Hrvatske. Bilo je to objavljeno u redovitoj emisiji Vijesti Radio Zagreba, jer tada je to doista nešto značilo – Društvo je imalo svega oko 160 članova. Najstariji član bio je Viktor Car Emin, najmlađi sam bio ja. Zaista mi je bilo stalo da budem primljen u DKH, i to ne toliko radi afirmacije, koliko radi socijalnoga osiguranja. Trebalo mi je prvenstveno za moju kćer.

Nakon nekoliko "nesretnih ljubavi" (dvije, tri?), oženio sam se u veljači 1961. kolegicom s godine, Grozdanom Kavran, rođakinjom glasovitoga Bože Kavrana, koji je u posljednje dvije godine Nezavisne Države Hrvatske bio zapovjednik svih ustaša. Bila je to blistava prilika da se progovori o mome "ustaštvu", i to više među nekakvim kozmopolitskim slobodoumnicima nego među partijcima. Napokon, u studentskim diskusijama ti slobodoumni kozmopoliti, koji se i danas okupljaju u jednoj anacionalnoj stranci, koja u nazivu nosi pridjev hrvatski, više su mi zamjeravali moje hrvatstvo nego partijci, jer su ga smatrali primitivizmom, natražnjaštvom, a moj rječnik, od nazivlja mjeseci pa do drugih iskonskih riječi, upravo ih je bolesno razdraživao. Partijci iz moga naraštaja nisu bili dogmatici; štoviše, većina njih u sebi se nisu ni slagali s Partijom. Neodogmatici i prostaljinisti niknuli su iz mlađeg naraštaja, iz jednoga krila šezdesetosmaša, te su, uz stare staljiniste, poslije 1971. bili najrevniji progonitelji nacionalista

i demokrata, a i danas su uglavnom u jednoj staljinističkoj stranci. No, da se nakon ove digresije vratim mojoj obitelji: u rujnu 1961. rodila mi se kći Tihana, danas bibliotekarica, majka moga dvoipolgodisnjega unuka Šimuna. Stanovali smo kod roditelja moje supruge, da bismo se 1965. preselili u dvosobni stan u Remetincu; proveli smo tamo devetnaest godina: na petom katu, bez lifta, ali s klasičnim loženjem, bez telefona tijekom punih petnaest godina, u stanu koji se zimi nije mogao zagrijati, a ljeti rashladiti. Zbog takvih stambenih uvjeta nismo ni htjeli imati još jedno dijete, no kada smo uvidjeli, nakon 1971, da nemamo nikakvih izgleda za veći, bolji stan, ipak smo se odlučili na to: Ivana, danas studentica novinarstva, rodila se u prosincu 1974. Putem DKH-a nastojao sam doći do boljeg i većega stana, jer ga vlastitim sredstvima nisam mogao nabaviti, no na sva moja traženja odgovarano je negativno.

Zanimljivo je da mi je iz SIŽ-a kulture grada Zagreba 1982. odgovoreno kako nemam potreban broj bodova za veći stan, a 1984, kada su se prilike samo malo promijenile nabolje, imao sam ih i više nego je trebalo, kao da se u te dvije godine kod mene stubokom sve promijenilo. Te smo godine uselili u trosobni stan, koji bi za suprugu, mlađu kćer i mene bio dostatno velik kada bih se lišio biblioteke.

Diplomiravši u rujnu 1962, što sam već spomenuo, zaposlio sam se najprije kao honorarni voditelj Redakcije za likovnu djelatnost Studentskoga centra, odnosno Galerije SC-a. Uspjelo mi je prirediti više izložaba, među njima i *Panoramu decenija hrvatskog slikarstva 1952–1962*. Takav naslov izložbe, negenitivni, mnoge je privukao, poneke odbio. Jedan od sveučilišnih ideologa, zaboravio sam kako se zvao, tumačio mi je u posebnom razgovoru da mi ne živimo samo u Hrvatskoj, nego da je cijela SFRJ naša domovina, i slično, na što sam mu svečano obećao da ćemo prirediti posebne izložbe svih “republičkih slikarstava”, što redakciji nije bilo ni na kraj pameti. Ne znam je li isto to tumačio i Milanu Miriću, glavnom uredniku časopisa “Razlog”, koji je također izdavao Studentski centar, jer u časopisu je tijekom 1963. i ’64. bilo podosta članka koji su u naslovu sadržavali taj zazorni pridjev. Nakon go-

dine dana u Galeriji Studentskoga centra prešao sam u Omladinski klub "Mladost" na tadašnjem Trgu Republike, gdje sam bio upravitelj nešto više od godinu dana, priređujući izložbe, književne večeri, koncerte i sl. U travnju 1965. izabran sam za tajnika Društva književnika Hrvatske. Bilo mi je tada dvadeset i pet godina. Na toj dužnosti svakodnevno sam suobraćao sa članovima Društva te sam se sve više uvjeravao da moji nazori o jugoslavenskoj komunističkoj vlasti kao neprijateljskoj nisu nimalo osamljeni. Stavove mojih prijatelja i generacijskih kolega, primjerice Ante Stamaća ili Stojana Vučićevića, koji su iz gimnazijskih klupa odvučeni na Goli otok, odnosno Grgur, kao hrvatski nacionalisti, znao sam i otprije, no sada sam se uvjeravao u hrvatstvo niza pisaca od najstarijeg do najmlađeg naraštaja. Ipak se o tome nije govorilo posve otvoreno, nego uvijeno, a kad bih ja i rekao što slobodnije u odnosu na stanje Hrvatske i Hrvata, stariji bi kolege zašutjeli, jer me tada nisu poznavali te nisu znali nije li me možda UDBA podmetnula. No s ponekima, kao s Pupačićem, Mihalićem, Tomičićem, razgovarao sam o tome posve otvoreno. Iz vremena moga tajnikovanja ostale su mi u sjećanju mnoge pojedinosti, no iznijet ću samo jednu: nakon što sam na plenumu DKH-a pledirao da na Izvanredni kongres Saveza književnika Jugoslavije pođu u Beograd što ugledniji pisci, pogotovo oni koji imaju i stanovitu političku važnost (i naveo u tom smislu nekoliko imena), kako bi poduprli naše nastojanje da se Savez decentralizira, da se sjedište Saveza svake dvije godine premješta iz jednoga republičkog središta u drugo itd., pristupio mi je Ervin Šinko i ukočen kao kakav soldatić obratio mi se otprilike ovako: "Druže Horvatiću, mogu donijeti liječničku potvrdu da sam bolestan i da ne mogu otputovati na naš kongres u Beograd." Šinko je, misleći sovjetski, gledao u meni moćnog partijskog čovjeka koji je visoki državni funkcioner, tj. sekretar republičkoga društva književnika. Međutim, ja ni tada, kao ni prije, a ni poslije nikada nisam bio član Partije. Istina, postojala je stanovita mimikrija bez koje se nije moglo kako-tako normalno živjeti, ali je ta bila vrlo, vrlo daleko od bilo kakve odanosti.

Nakon tajnikovanja u DKH-u pošao sam s jeseni 1966. u vojsku, u Sinj, no vrlo brzo vratio sam se kući. Činjenica je da mi se od malih nogu gadila ta JNA, te da su me užasno uzrujavali i nemogućnost privatnosti, i nečistoća, i posvemašnja neotesanost rulje oko mene, uglavnom četničkih sinova iz Šumadije, pa mi je sve to izazivalo određene neuroze, no ja sam ih još majstorski potencirao, tako da sam završio u splitskoj Vojnoj bolnici, a zatim sam otpušten kao trajno nesposoban za vojnu službu. Po povratku sam radio u redakciji "Telegrama" i, uz Slavka Mihalića, ispekao novinarski zanat. Da sam ostao u vojsci, ne bih mogao glasovati za *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, ali bih je vjerojatno na nekom "času moralno-političkog vaspitanja" morao napadati – sigurno bih bio određen da, kao književnik, referiram o tom neprijateljskom činu. Ovako sam bio član Uredništva koje je taj neprijateljski čin objavilo na naslovnoj stranici. Godine 1969. objavio sam na naslovnoj stranici "Telegrama", u broju koji je izišao na Božić, veliku reprodukciju crteža Ivana Lackovića Croate s božićnom temom: štalica, volek, oslek, Isusek itd. Bila je to prilična senzacija, ali nitko mi ništa nije prigovorio, od glavnog i odgovornog urednika (Hrvoje Šarinić, ali ne današnji političar), pa na više. Međutim, nisu više mogli biti i dalje benevolentni prema mojoj smjelosti: moj putopis pod naslovom *S ovu i s onu stranu Urala*, tiskan u veljači 1970, stopiran je, iako je najavljen njegov nastavak. U cijelosti sam taj putopis objavio istom 1989. u "Republici" (br. 1–2) i uza nj članak o tome pod naslovom *Put jednoga putopisa*, koji sam uvrstio i u knjigu *Zemlja, jezik, tisak* (Zagreb, 1990). Ne namjeravam to ovdje opetovati, kao što ne namjeravam ponavljati ni moju ulogu u pokretanju i financiranju "Hrvatskoga tjednika", pa ni o radu u njemu, jer sam o tome pisao pod naslovom *Bilješka o 1971.* u hrvatskom izdanju časopisa "Lettre internationale" (br. 9–10/1993), u knjizi *Ime zla* (Zagreb, 1994).

Slom hrvatskoga proljeća u Karadorđevu 1971. doživio sam vrlo bolno. U netom spomenutom članku napisao sam, uz ostalo, i to da se 1971. svjesno nisam htio odveć angažirati jer

je još bila svjež afera oko putopisa *S ovu i s onu stranu Urala*. Ipak bio sam član Upravnoga odbora DKH-a i Upravnoga odbora Matice hrvatske te neko vrijeme i urednik "Hrvatskoga tjednika". Na posljednjoj sjednici Upravnoga odbora Matice hrvatske, mislim da je to bilo 20. prosinca 1971, predsjednik MH Ljudevit Jonke, potpuno neupućen u političke konstelacije, a usto ne shvaćajući što se zapravo zbiva, predložio je da nas nekoliko najmlađih članova uprave zatražimo razgovor s političkim rukovodstvom SR Hrvatske te da pokušamo spasiti što se spasiti daje. Naravno da smo to odbili, jer od toga ne bi bilo nikakve hvajde, da su nas i primili: za te blaževiče, biliće, baltiče i druge antihrvate bili smo samo "ustaše", kao i oni studenti koje su već pohapsili nekoliko dana ranije, i kao neki naši stariji kolege iz Upravnoga odbora MH koje su pohapsili tri tjedna kasnije. Imao sam sreću što je u Zagrebu bilo podosta eksponiranijih od mene; da sam živio negdje drugdje, ne bi me minule uze.

Sedamdesetih godina malo sam objavljivao u časopisima. Trošeći ušteđevinu, pisao sam novele, koje su u knjigama objavljene tek 1987. i 1989, eseje o hrvatskim pjesnicima, koji su skupljeni u knjizi *Zrcala zbilje* (vlastita naklada, Zagreb, 1986), i eseje o likovnoj problematici, koje sam objavio u knjizi *Pleter oko slike* (vlastita naklada, Zagreb, 1985). Istraživao sam povijest hrvatske karikature, neke aspekte povijesti pravaštva, pa sam objavio u "Životu umjetnosti" i članak *Starčević i Hrvatska stranka prava prema likovnim umjetnostima*. Moj se položaj pogoršao sudskom zabranom novele *Vruća listopadaska noć*, što sam već spomenuo. Podosta sam članaka, pa i poneku novelu i pjesmu, objavio pod različitim pseudonimima (Tvrtko Varadin, Vlaho Glagoljić, Tomislav Kulinić, Tomislav Dobor, Faber) u "Maruliću", "Kani", duvanjskim "Našim ognjištima", odnosno "Svetoj baštini", i drugdje. Na Radio Zagrebu, primjerice, nisam mogao objaviti naručenu radioadaptaciju jednog romana Trumana Capotea ni pod svojim imenom, ali ni pod imenom supruge, pa je taj tekst napokon potpisala moja sestra Mirjana Mitrović. Zahvaljujući kolegama koji su radili u nakladnim kućama, korigirao sam, lektor-

rirao i pisao interne izdavačke recenzije za Razlog, odnosno Liber, pa Znanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Kršćansku sadašnjost itd. Poeziju sam pisao malo, kao i uvijek, ali sam je još manje objavljivao. U zbirci pjesama *Baščina* (Zagreb, 1982) tiskane su i pjesme koje nisam htio, a vjerojatno ni mogao prije toga objaviti u časopisima. Naime, kako mi je pričao moj, danas pokojni prijatelj Stojan Vučićević, redakcija "Republike" (Danilo Pejović, Ivan Raos i Stojan Vučićević) bila je 1973. smijenjena ponajvećma zbog objavljivanja moga pjesničkoga ciklusa *Heladske pjesme*. Uoči izlaska zbirke *Baščina* dvoumili smo Milan Mirić i ja da li da neke pjesme uđu u nju. Bio sam za to da se tiska u cijelosti, ali ipak nisam htio naškoditi izdavaču, pa sam odluku prepustio Milanu Miriću. On je napokon rekao: "Bumo štampali sve, pa makar išli vrešt!" Potpuno sam se s time složio. Prijatelji iz Zagrebačkoga kazališta mladih i Teatra itd. omogućili su mi da na njihovu narudžbu (i uz honorar) napišem dvije drame (*Atenska tiranija* i *Ban Khuen Héderváry*, u kojoj je glavni lik Ante Starčević, kojem sam u usta stavio njegove vlastite riječi, dok sam Khuenovim mamelucima stavio u usta riječi Titovih mameluka, koje sam izvadio iz njihovih govora, tiskanih po novinama), no nijedna od njih nije nikada izvedena. Izašle su u nakladi Naših ognjišta u Duvnu 1978. zajedno s dramom *Sveti Juraj i Zmaj*, po kojoj je cijela knjiga dobila naziv. Hercegovački fratri općenito su mi pomagali, pa tako i posudbom novaca za objavljivanje u vlastitoj nakladi, što bih, prema dogovoru, vraćao u knjigama. Policiju je, prigodom "informativnih razgovora", uvijek zanimalo od čega živim. Na moj odgovor da to lako mogu ustanoviti provjerom moga žiro-računa, odgovarali bi da su računi građana nepovredivi i da nemaju ovlasti da ih kontroliraju te bi ustrajali da im kažem tko me pomaže. Naravno da nisam htio otkriti ni moje pseudonime, ni veze s hercegovačkim franjevcima, iako su tražili da im kažem što sam radio na Širokom Brijegu. I književni nastupi u Njemačkoj i Švicarskoj, u organizaciji hrvatskih katoličkih misija i hrvatskih kulturnih zajednica omogućavali su mi egzistenciju. Prilikom tih nastupa upoznao sam hrvatsku (političku) emigraciju, njezine naj-

istaknutije predstavnike, te sam bio jedna od spona između njih i domovine.

Spomenuo sam Starčevića, dramu i esej o njemu i o Stranci prava, a napisao sam još i nekoliko članaka o Starčeviću i pravašima, počam od prikaza njegovih *Izabranih djela* u listu "Hrvatsko sveučilište" 1971. Otkrio sam Starčevića još kao gimnazijalac u očevoj biblioteci, ali sam njegovu pravu veličinu shvatio tek nakon Karadžićeva. Tada sam spoznao da se samo na njegovim zasadama, dakako primjerenima vremenu, može stvarati hrvatska država. Potaknut Starčevićevim riječima da se ne trebamo tužiti na sudbinu, nego na nas same, objavio sam 70-ih i 80-ih godina brojne članke, koje bih nazvao informativno-prosvjetiteljskima i promidžbenima, a u tom sam smislu napisao i dva romana za mladež: *Junačina Mijat Tomić*, koji je doživio dva izdanja (1982. i 1989), a zbog kojega su urednice Mladosti imale neprilika, i romansiranu biografiju bosanske kraljice Katarine Kosače Kotromanić pod naslovom *Katarina*, koju je objavio don Ante Baković u Maglaju 1983, a koju je dobojska policija kratkotrajno zaplijenila. Negdje početkom 80-ih godina Zlatko Tomičić mi je u jednom razgovoru rekao da sada ja jedini nosim zastavu.

Ljeti 1987. susreo sam, nakon poduzetog vremena, dr. Franju Tuđmana u ateljeu Ede Murtića. Od tada sam se dosta često susretao s njim. Bio je pun energije i optimizma. Ja sam obično govorio "ako ostvarimo državu", a on je uvijek govorio "kad ostvarimo državu". Neko vrijeme, potkraj 1988. i početkom 1989, odlazio sam gotovo svake nedjelje prijepodne k njemu, radi dogovora o tome što poduzeti, a sastajali smo se često i u Klubu književnika. Mislim da sam 1987. uspio da mu se obnovi članstvo u Društvu književnika Hrvatske (bio je posljednji na listi bivših robijaša kojem je obnovljeno članstvo!), a 1988. mi je uspjelo da bude primljen u Hrvatski PEN club. Shvativši da je on i zbog svoje sveukupne prošlosti i zbog svoje povezanosti s osobama na odgovornim mjestima (sam mi je povjerio da prijateljski kontaktira s Martinom Špegeljom, tadašnjim zapovjednikom Pete vojne oblasti, što je značilo da naših ljudi ima i u vojsci), i zbog svoje odlučnosti, koja je često

graničila s tvrdoglavošću, pa kadikad i prelazila u nju, nedvojbena stožerna osoba hrvatske budućnosti, nastojao sam ga povezati s mladim ljudima, našim istomišljenicima, te sam poneke i dovodio k njemu. (Tada je trebalo paziti da policija ne uoči te odveć česte posjete, pa bi moji prijatelji parkirali daleko od njegova stana. Kada sam posljednji put bio u domu Tuđmanovih u Nazorovoj, morao sam se legitimirati prije ulaska u kuću, ali našim policajcima!) Sve je to urodilo prvim javnim nastupom hrvatske opozicije na Tribini Društva književnika Hrvatske dne 28. veljače 1989. (na dan Starčevićeve smrti). Bilo je to u jeku albanskoga rudarskoga štrajka u Starom Trgu na Kosovu, a istog dana srpski su šovinisti organizirali miting u Kninu. Nastupili smo na Tribini kao "inicijativni krug" koji će govoriti "o potrebi pokretanja Hrvatske demokratske zajednice" (dr. Tuđman je predložio naziv Hrvatski demokratski zbor, no na moj je nagovor pristao da to bude "zajednica") i o "potrebi pokretanja neovisnog časopisa i tjednika za kulturna i društvena pitanja". Nastupili smo redom dr. Franjo Tuđman, zatim ja, pa Neven Jurica, ing. Drago Stipac, potom danas već pokojni Ante Korljan iz Splita, te Vladimir Seks, dr. Dalibor Brozović, Stjepan Šešelj, Ivan Gabelica i Hrvoje Hitrec. Neki iz tadašnje opozicije nisu mogli nastupiti jer nisu imali pravo nastupa u javnosti (dr. Marko Veselica, Ante Paradžik), a neki nisu htjeli nastupiti jer su već onda imali cezarske ambicije, kao što ih imaju i danas, pa zato, potpomognuti kroatofobima, jedva dočekuju svaki krivi ili nespreni potez hrvatske vlasti, raduju mu se kao što smo se mi veselili svakoj pogrešci jugoboljševizma. Taj "prekid hrvatske šutnje" silno je odjeknuo i u domaćoj i u stranoj javnosti: dok su subnordci iz Vrginmosta, Vukovara itd. tražili naše hapšenje, tisak nas je proglašavao "vampirima maspoka", a inozemstvo je u tome vidjelo krupan korak prema demokraciji. Što smo zapravo tada rekli i kako se na to reagiralo, razabire se iz danas već povijesne knjižice od 112 stranica *HDZ – Bilten za članstvo br. 1*, koju sam ja uređio, ali je nisam htio potpisati jer mi je nakon dvadeset godina ponuđeno radno mjesto urednika u Nakladnom zavodu Matice hrvatske. Potpisati taj bilten u takvim okolnostima značilo

bi štetiti i HDZ-u (zbog NZMH-a) i Nakladnom zavodu Matice hrvatske (zbog HDZ-a), i izlasku Tuđmanovih *Bespuća*, koja su bila u tisku kod NZMH-a. U *Biltenu* je bio tiskan i moj proslav i *Prednacrt programske osnove HDZ-a*, koji je napisao dr. Franjo Tuđman, a poneke sugestije i intervencije bile su ing. Stipca i moje.

Istupio sam iz stranke prije nego što je bila utemeljena. Nisam se slagao s metodologijom djelovanja, što znači da se nisam slagao s brzinom i otvorenošću nastupanja, koja me je podsjećala na lakovjernost iz 1971. Igralo se otvorenim kartama, kao i nakon pobjede višestranačja, što je protivniku, odnosno neprijatelju, olakšavalo položaj i omogućavalo i protuudarce i udarce. Uz to, već u proljeće 1989. počeli su nam se prikrapavati inteligentniji karijeristi, kojima je bilo jasno da je komunizmu odzvonilo. Neko sam vrijeme s nekoliko prijatelja pomišljao na pokretanje stranke prava, ali su nas pretekli; među osnivačima Hrvatske stranke prava bilo je onih koji su hrvatsko državno pravo zamjenjivali s ljudskim pravima, koji dakle o Starčevićevu nauku nisu znali ama baš ništa.

Od 1. siječnja 1990. urednik sam u Nakladnom zavodu Matice hrvatske. Bio sam potpredsjednik Matice hrvatske od prosinca 1992. do studenoga 1993, kada sam podnio ostavku. O mojem odnosu prema hrvatskoj političkoj zbilji od kolovoza 1990. do svibnja 1994. i mom doživljavanju rata na hrvatskim bojišnicama od lijeve obale Neretve do desne obale Drave objavio sam dvije knjige publicističke proze (*Skaska o suživotu*, Zagreb, 1992. i *Ime zla*, Zagreb, 1994).

Svibnja 1994.

Knjiga, rat, domovina, 1995.